

Siyasetin Meşruluğu Ya Da Meşruiyetin Siyaseti

Politics Legitimate or Legitimacy of Politics

Erdal Nematollah Fanid¹

Öz

Ortaçağ'da, "egemenlik Tanrı'nındır ve onu yeryüzünde Papa temsil eder" düşüncesine karşı önemli gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bu yenilik, hâkimiyetin ilahi olmasını kabul etmekle birlikte zaman ve mekan içindeki somut tecellisini ancak beşeri nitelik taşıması ve halk aracılığıyla gerçekleştirilmesi düşüncesini ortaya koydu. Çalışmamızda, iktidarın kaynağının, Ortaçağ'dan yeniçağa kadar hangi kavramlar ile meşrulaştırıldığı ve bu meşruiyetin tanrılardan krallara, krallardan halk ve ulusa kadar hangi süreçlerde, nasıl bir dönüşüm içinde geçtiği modern devlette meşruiyetin "ulus egemenlik" kavramına nasıl dayandığı üzerinde durulacaktır. Modern devletin meşruiyet ilkesi olan ulus egemenliği kavramının içeriği, kurumsal sorunlar içinde irdelenmelidir. Meşruiyet mekanizmalarının tarihsel deneyim çerçevesinde birbirinin yerine geçen ve dönüştürülen egemenlik kavramı günümüz toplumunda siyasetin her kuruma egemen olmasının zeminini de oluşturacaktır.

Anahtar Kelimeler: *egemenlik, ulus, halk, devlet, siyasi iktidar, meşruiyet*

Abstract

In the Medieval Ages significant developments has emerged against the idea of "sovereignty belongs to God and Pope represents Him". This innovation while acknowledging that the sovereignty is divine, also put forward the idea of its tangible manifestation in time and space however carrying human qualities and accomplishing through people. In our study, we will focus on with which concepts the source of power legitimized from Medieval Ages to New Ages and what kind of transformation this legitimacy had and in which processes from gods to kings, from kings to public and nation, and how the legitimacy based on "sovereignty of nations" concept of legitimacy in the modern state. The content of the concept of nation sovereignty which is the principle of legitimacy in modern state should be discussed within the institutional issues. Concept of sovereignty converted and interchanged in the framework of historical experience of legitimacy mechanisms will create the ground for dominating on every institute of politics in today's society.

Keywords: *Sovereignty, nation, public, government, political power, legitimacy*

¹ Dr, erdal.a.fanid@gmail.com

1. GİRİŞ

Her siyasal iktidar güç unsurunun yanında rıza unsurunu da içermelidir. Aksi halde, devleti (siyasal iktidarı) salt baskı aracı, kaba kuvvet olarak adlandırmak gerekir. Devletin kaba kuvvet olarak algılanmaması için, siyasal iktidarın temelini meşrulaştırıcı bir takım mekanizmalar, söylemler ya da ideolojiler geliştirmesi zorunludur; çünkü, ancak meşru olduğuna inanılan iktidara rıza gösterilir. Başka bir deyişle, iktidara rıza gösterilmesini sağlayan onun meşruiyetine olan inançtır.

Bu çerçeveden bakıldığında, modern devlet, içselleştirici, kapsayıcı, merkezi yapısıyla, kurumsallaşmış siyasal iktidarın belli bir tarihsel aşamada büründüğü biçim olarak yapılanmasının meşruiyet temeline ulus kavramını yerleştirir.

Bu çalışmayı yapmakta amacımız, siyasal iktidar, devlet, ulus, modern devlet kavramlarını incelemek, açıklamak değildir; hele hele bu olayları bilinen tanımlar çerçevesinde, bilinen ya da yeni bakış açısıyla irdeleme çabası içerisinde değiliz. Söz konusu kavramlar çeşitli sosyal bilim disiplininin (tarih, sosyoloji, siyaset bilim, hukuk v.s.) inceleme alanına giriyor olmaları nedeniyle, çeşitli yönlerden ele alınmış konulardır. Doğal olarak, her bilim disiplini bu konulara kendi temel sorunsalı çerçevesinde yaklaşmış ve bu çerçeveye uygun araştırma ve yorum yöntemleri kullanılmıştır. Örneğin, "ulus" bir sosyolog için aynı etnik kökene sahip olma bilincini siyasi sadakat bilinciyle birlikte, kolektif aidiyetin belirleyici unsuru haline dönüştüren insan topluluğu anlamına gelirken, aynı kavram bir hukukçu için "Bir devlete vatandaşlık bağıyla bağlı insanlar topluluğu"nu ifade eder. Biz (yukarıdaki kavramlara meşruiyet, modernizm kavramlarını da ekleyerek söyleyelim) söz konusu kavramların bilindiği varsayımıyla, sadece modern devletle siyasal iktidarın meşruiyeti anlayışında meydana gelen değişikliği inceliyoruz.

Modern devlet, kendisinden önce var olan siyasal yapılanmanın kurumları üzerinde yükselmiş, bu kurumların içeriğinin düşünsel ve yapısal dönüşüme uğraması sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu çalışmanın güttüğü amaç, modern devleti, tarihsel - pratik gelişim süreci içinde incelemek değil, fakat meşruiyetinin çerçevesi sayılan ulus egemenliği kavramının içerdiği kurumsal sorunlar içinde irdelemektir. Öte yandan modern devletin meşruiyet mekanizmalarını siyasal pratik içerisinde birbirinin yerine geçirerek dolaşıma sunduğunu gösterebilmektir.

2. MODERN DEVLET ÖNCESİ SİYASAL TOPLUMDA EGEMENLİK KAVRAMI

2.1. Siyasal İktidarın Kaynağı ve Siyasal İktidarın Kullanımı

Halkın, bir ülke sınırları içinde yaşayan bir nüfusun bir ulus şeklinde var kılınması, kişileştirilmesi, egemenliğin sahibi olarak ortaya konması, modern çağlara özgü bir olgudur. Ancak siyasal iktidarı kolektif beşeri unsurdan, halktan kaynaklandırın ya da en azından halka dayandıran görüş çok eskilere uzanır. Üstün emretme gücünü, (devlet kudretini) toplumu düzenleyen otoriteyi toplumsal gruptan kaynaklandırma siyasal düşünceler tarihi kadar eskidir. Siyasi iktidarın kaynağının halk iradesine bağlı olması, aslında Fransız Devriminin bir ürünü değildir. Çok daha önceleri, Antik Yunanda da, halkı, iktidarın kaynağı olarak kabul eden görüşler ileri sürülmüştü (Teziç, 1999:90). Gerçekten, Antik Yunan'dan, ortaçağın bazı din bilimcileri ile hukukçularına, bunlardan 16. yüzyıl düşünürlerine değin uzanan tarihsel süreç içinde bu düşüncenin izlerini görmek mümkündür. Örneğin, Aristoteles'e göre devlet, birer sosyal varlık olan bireylerin meydana getirdikleri ailelerden oluşan ve kendi kendine yeten, doğal bir olgudur. Devletin siyasal ve idari faaliyetlerine oy kullanarak, yasa yaparak, memur ya da

hakim olmak gibi hakları kullanarak katılma haklarına sahip olanlar ise devletin yurttaşlarıdır. Yurttaşlığın manevi koşulu ise, devlete bağlılık demek olan erdemdir.

Egemenliğe gelince; bu, devlete ait faaliyetleri yapmaktır. Egemenlik, Aristoteles'e göre bir ya da sınırlı kimseler tarafından değil, çoğunluk tarafından kullanılmayı, çoğunluğa ait olmayı gerektirir. Bu nedenle Aristoteles, üçe ayırdığı yönetim biçimlerinden krallık, aristokrasi ve cumhuriyet (demokrasi) biçimlerinden esas olarak üçüncüsünden yana görünmektedir (Kubalı, 1943:368). Ancak, Aristoteles doğrudan demokrasiye (halkın kendi kendini yönetmesine) karşıdır. Ona göre, böyle bir rejimde halk kitleleri egemenliği ele geçirmekle, akla uygun ve ılımlı bir özgürlük ve eşitlik ilkesini ortadan kaldırmaktadır.

18. yüzyıla gelinceye değin, siyasal iktidar ya da devlet, (egemenlik) konularında akıl yürütmüş, eserler vermiş düşünürleri teker teker incelemeyeceğiz. Yalnız, Rousseau'nun formüle ettiği ve Sieyes'in geliştirerek kurumsallaşmış siyasal iktidarın, modern devletin meşruiyet temeli olarak kurumsallaştırdığı "ulusal egemenlik" anlayışına dek uzanan düşünsel evrim sürecinde önemli gördüğümüz düşünürlerin konu ile ilgili görüşlerine değinmek gerekir.

Ortaçağ'da Aquinum'lu Thomas, "Omnis potestas a Deo" (hakimiyetin kökeni tanrıdır) prensibine önemli bir değişiklik getirmiştir: "Omnis Potestas a Deo Per populum." Hakimiyet ilahidir, ama zaman ve mekan içindeki somut tecellisi ancak beşeri nitelik taşır ve halk (popula) aracılığıyla gerçekleşir. Saint Thomas'a göre, hakimiyetin (egemenliğin) üç unsuru vardır: Egemenliğin ilkesi, egemenliğin biçimi (tarzı) ve egemenliğin kullanımı. Egemenliğin ilkesi Tanrısaldir. Egemenliğin tarzı ve kullanımı ise beşeridir. Bu beşeri unsurun kaynağı da halktır. Hakimiyeti düzenleyen halktır (Kubalı, 1943:57; Akın, 1974:57; Göze, 1983:98). Aquinum'lu Thomas egemenliğin kaynağının, ilkesinin (auctoritas'ın) Tanrısallığına ilişkin düşünceyi olduğu gibi sürdürür. Getirdiği yenilik, egemenliğin kullanımının (potestas'ın) halka ait olduğu düşüncesidir. Thomas'ın sistemi halka sınırlı bir yetki tanımakla yetinir. Çünkü onun sisteminde egemenliğin yalnızca düzenlenmesi ve kullanımı yetkisi halka aittir. Yoksa halk onun sahibi değildir.

Halka ya da halkın iradesinde siyasal iktidar düzeyinde belli bir yer veren Ortaçağ kuramları, auctoritas - potestas ikileminin getirdiği düşünce kalıplarının dışına çıkmadıklarından dolayı, kesinlikle halk egemenliği anlayışını içermezler (Ağaoğulları, 1986:134). "Halk egemenliği" bir yana, egemenlik kavramını bile içermez Ortaçağ kurumları.

Çünkü devletin egemen olarak belirmesi için siyasal iktidarın iki boyutunun, yani ilkesi ile kullanım biçiminin bir bütün şeklinde birleştirilmesi gerekirdi. Bir başka deyişle, siyasal iktidarın gerek kullanımı, gerekse de kaynağının tek elde toplanması gerekirdi. İşte bu nedendir ki, egemenlik klasik tanımıyla "bir" olarak nitelendirilir: Egemenlik anlayışına ilişkin olan bu "bir"lik niteliği modern devlette belirecektir. Modern devlet öncesi siyasal toplum yalnızca potestas (iktidarın kullanımı) ile donatılmıştır; bir başka deyişle, şiddet kullanmayı kapsayan bir yaptırım gücünden başka bir şey olmayan devlet, iktidarın ilkesini, dolayısıyla da meşruluğunu kendi içinde bulamaz. Bu açıdan kral, dışsal, aşkın bir güce (Tanrıya), dahası onun dünyasal temsilcisine (Kiliseye) bağımlıdır; iktidarı kullanmada ise imparatorun erkiyle sınırlıdır (Ağaoğulları, 1986:137).

Papanın yahut Kilisenin gücünü pekiştirmek amacıyla Ortaçağ düşünürleri tarafından plenitudo potestatis ileri sürülüyordu. Plenitudo potestatis kavramı, iktidarın ilkesini (kaynağını) ve kullanımını tek elde toplar: Egemenlik Tanrı'nındır ve onu yeryüzünde Papa temsil eder. Ortaçağ'ın sonlarına doğru kimi düşünürler, halkı siyasal etkinlikler alanına yerleştirmeye çalışır: Padova'lı Marsilius, Paris'li Jean (Ağaoğulları ve Köker, 1994) gibi düşünürler "omnis potestas a Deo" formülünü "omnis potestas o popula" ile değiştirerek iktidarın ilkesini aşkınlıktan kurtarıp yeryüzüne indirir. Ne var ki, söz konusu kuramların "halk egemenliği" kavramını ortaya koyduğunu düşünmek mümkün değildir. Çünkü bu dönem kuramcıları, imparatorun ya da kralın papalık üzerindeki üstünlük savlarını, siyasal iktidarı (erki) halktan, halk iradesinden kaynaklandırma yoluyla doğrulama (kanıtlama) yoluna gitmişlerdir. Bu kuramcılar, Ortaçağ boyunca gerek düşünsel, gerekse de pratik düzeyde sürmüş olan dünyasal iktidar, ruhani iktidar (spritüel) çatışmasına monarşinin çıkarları doğrultusunda çözüm getirmektedirler. Halkın bir güç olarak siyasal alanın içinde konması her şeyden önce aşkın ilkenin yerine dünyasal bir ilkeye gereksinim duyulmasından kaynaklanır. Amaç, halkın egemenliği sağlamak değil, monarşik devleti dış güçler (Kilise, Papa) karşısında özerk bir konum içine oturtmaktır. Devlet, bu açıdan bakıldığında egemenlikle donatılmış gibi görünür, ancak, auctoritas ile potestas (Akal, 1991) yine birleştirilmemiş, iki ayrı güce, yani halk ile krala verilmiş olmasından dolayı egemenlik kavramından söz etmek olanaksızdır; halk, auctoritas'ı kendinde bulundurmaktadır, ama potestas'tan yoksundur.

Görüldüğü üzere, esasen 14. yüzyıldan itibaren halka siyasi iktidar boyutlarında yer vererek, onun bir siyasal güç olarak algılanmasını kolaylaştıracak kuramsal adımlar atılmış, fakat Ortaçağ'da egemenlik kavramı, dolayısıyla da halkı egemenliğe yükseltecek radikal düşüncelere ulaşılamamıştır. İktidarın kaynağının ve kullanım biçiminin tek merkezde toplanmasını ifade eden plenitudo potestatis ilkesinin Machiavelli'de seküler bir içerik kazanmasıyla egemenlik, düşünülebilir bir kavram durumuna gelir. Devlete içkin bu üstün gücü ilk kez Jean Bodin kurumsallaştırır. Jean Bodin 1576 yılında yayımlanan Les six Livres de la Republique (Devletin Altı Kitabı) adlı yapıtında Latin dillerindeki superanus (üstün güç) sözcüğünden türeterek ortaya koyar egemenlik kavramını (Daver, 1985:13). Bodin'in eserini verdiği tarihsel dönemde, Ortaçağ sonları Yeniçağ başlarında, site devletleri ile imparatorlukların yanında, Fransa, İngiltere, İspanya gibi ülkelerde monarşik yapıya sahip "ulusal" devletler oluşmaya başlamıştır (Ağaoğulları, 1986:36; Kubalı, 1943:380-381). Bu ulusal monarşiler, 13. yüzyıldan itibaren üç düzlemde, papaya karşı dünyevi otoritelerini kabul ettirme, imparatorluğa (Kutsal Roma - Cermen İmparatorluğu'na) karşı bağımsızlaşma, feodal beylere karşı ise Krallık sınırları içinde onları tek ve bölünmez siyasal iktidarın gücü altında birleştirme mücadelesine girişmiş; Bu egemenleşme sürecinin sonucunda kurulmuşlardır. Bodin tarafından kurumsallaştırılan egemenlik kavramı, bu devletin üstün buyurma erkini meşrulaştırma işlevini görür. Bu dönemde devlete, egemen merkezi iktidar anlamı vererek monarkin erkini sağlam temeller üzerine oturtan ve bu nedenle mutlak iktidar kuramcıları olarak kabul edilen Bodin, Hobbes gibi siyaset felsefecileri monarkin mutlak iktidarını savunurken, biraz da paradoksal biçimde halkında egemen olabileceği fikrini açıkça ortaya koyarlar (Abadan, 1952:305-306).

Aslında, Bodin'in yaşadığı dönemin tarihsel olaylarına bakılırsa, onun, halkı, kuramının içine yerleştirilmiş olmasının mutlakiyetçi telakkiyle çelişmediği görülecektir: Bu dönemde, iç savaşlar ve III. Henry devrinde krallığın zaafi yüzünden Fransa'nın durumu, krallık kurumunun etrafında ulaştığı teknik

ve fiili toplanmayı Jean Bodin mutlak hukuki bir prensip olarak savundu. Amaç ulusal devletin birliğini korumaktı (Abadan, 1952: 257; Eroğl, 1995:17). Kurulmuş olan Fransa krallığının fiili egemenliğini, bir fikir olarak devlet tanımının temel unsurlarından biri ve ayırt edici özelliği haline getirdi. Düşünür, sözü geçen tarihsel olaylardan hareketle ortaya attığı "egemenlik" kavramıyla dışa karşı bağımsız, içte de herhangi bir direnişle, karşı koymayla karşılaşmayan kamu gücünü rakipsiz olarak kullanan hakim siyasi gücün birliği fikrini ileri sürdü. "Devlet çeşitli işleri yürütme ve idare etme hakkıdır ve bunu üstün bir kudretle donatılmış olarak yapar." Yine aynı eserde "egemenliğin, bir devletin mutlak ve sürekli kudreti olduğunu" açıklar (Abadan, 1952:257-258).² Gerek Bodin, gerekse de Hobbes mutlak egemenliği populus'tan (halktan) türeterek, egemen devletin dünyevileşmesini sağlamışlardır.

2.2. Tek'in (Monarkın) Egemenliği: Kral – Devlet

Monarşide egemenlik, kralın kişiliğinde, bedeninde somutlaşır. Egemenlik birdir ve birdedir. Bu tek bir kraldır, ama onun bedeni tek değil, ikidir: Somut beden ve siyasal beden. İktidarın temelini kralın kişiliğinde bulan sistemde; kralın somut kişiliği yanında bir de soyut kişiliğinin, yani krallık kurumunun belirmesi ve iktidarın kaynağının bu soyut kişiliğe aktarılması olgusuyla (Erözden, 1997:47) plenitudo potestatis ilkesi gerçekleştirilmiş olur. Kralın soyut bedeni, monarşiyi temsil eden ve uyruklardan oluşan toplumu bir bütün olarak içeren "siyasal bedendir." Bu beden ilk önce egemenliğin birliğini, sonra iktidar merkezinin bir oluşunu simgeler. Baş (kral), bedenin diğer bölümünden (yönetilenlerden) ayrıdır, fakat onunla birlikte tümüyle bir beden oluşturur. Yönetilenler (halk), bu durumda, kendi başına bir beden oluşturamaz, tümüyle kralın kişiliğinin içinde yer alır. Kral yalnızca devletle değil, aynı zamanda ulusla da özdeşleşmiştir. Ulusun ayrı bir iradesi yoktur. Ulusu oluşturan uyruklar bütünü ayırlamaz parçalarıdır. Mutlak monarşi kuramları, kralın iradesi - halkın iradesi şeklindeki bir ikiliğin yadsınması üzerine kurulmuşlardır. Hobbes'un anlatımıyla, toplumda tek bir istenç vardır, o da, devletinkidir; bunu dile getiren, dolayısıyla adaleti belirleyen monarktır. Bireyler kralda "bir" olurlar ve ona boyun eğerek organik bir kimliğe sahip bütünleşmiş siyasal toplumun içinde yer alırlar (Ağaoğulları, 1994:22). Siyasal toplumun sürekliliği, kralın ölümlü - fiziksel varlığından ziyade, onun soyut, aşkın kişiliğine duyulan bu boyun eğişle ve itaat bağıyla sağlanır: Kral öldü, yaşasın kral. Bodin de zaten siyasal toplumun sürekliliği düşüncesi üzerinde süreklilik unsuru içeren egemenliği kurgulamıştır. Egemenliğin sürekliliğini sağlayan, kralın süreklilik içeren aşkın varlığıdır. Egemenlik birdir, bütündür, bölünmez, parçalanamaz. Bir olarak kavranan egemenlik devlete içkindir.³ Devlet ise Kral'dır. Egemen devlet erkinin bir anlamı olabilmesi için, ona gerçek bir süje göstermek gerekir. Bu süjenin, bedenin egemenliğinin tanımı gereği süreklilik unsuru içermesi zorunludur, yoksa devletin bütünlüğünden ve sürekliliğinden söz etmek olanaksız hale gelir. Gördüğümüz gibi, monarşik egemenliğin süjesi (sahibi) kraldır. Fakat kral her ne kadar, fiziksel varlığından aşkın olarak kavransa da, somut bir bedene sahip ölümlüdür. Süreklilik ve bölünmezlik açısından, siyasal iktidarın her iki boyutunun, ilkesinin ve kullanımının tek elde toplanması için monarktan daha kusursuz ve ondan daha soyut bir varlığa gereksinim vardı; bu da siyasi toplumu oluşturan bireylerin toplamından daha üst düzeyde, süreklilik ve bölünmezlik unsuru içeren bir bütünsellik olarak kavranan ulustu. Egemenliğin tamamen soyut bir temele taşınması işlemini

² Aktaran, Abadan Yavuz, a.g.y. s.257-258 (Bodin'in Devletin Altı Kitabı'ndan)

³ Devlet ile Kralın bütünleşmesi 14. Louis, özlü bir biçimde "Devlet Benim" diyerek dile getirmiştir.

engelleyecek unsur "halk"tır. Çünkü o somut, belirli bir zamanda ve yerde var olan insanlar topluluğudur. Bu durumda halkın, egemenliğin sahibi olarak belirebilmesi, onun ulus şeklinde bedenleşip hukuki - manevi kişilik kazanmasına bağlıdır. Kraldan halka geçiş, doğrudan bir biçimde olmayıp böyle bir kurumsal düzenlemeyi gerektirmiştir. Devlet bütünlüğünün güvencesi olan egemenlik sürdürülecekse, üstelik egemenlik halkın eline verilecekse, egemenliğin birliğinin nasıl sürdürülebileceğine ilişkin sorun temel kuramsal sorun olarak belirlemektedir. Bu bağlamda başvuru kuramsal araç "ulus" kavramıdır. Önce J. J. Rousseau, halka, istenç düzeyinde birlik kazandırır, ardından Emmanuel Sieyes 1789 Devriminin hemen arifesinde, halkı parçalılıktan, bölünmüşlükten arındırıp, onu türdeş bir bütün olan yurttaşların ulusu olarak kurgular. Fransız devriminin ideologu, önce ayrıcalıklı zümreleri (soyluları, ruhban sınıfını) mahkum edip, ayrıcalıklıların, herkese ait olan yurttaş hakları alanına indirilmiş darbe olarak niteleyip (Sieyes/Çev. Derbil, 1951), ardından da ulusu "ortak bir yasaya göre yönetilen ve aynı yasa koyucu tarafından temsil edilen bireyler topluluğu" (Sieyes/Çev. Derbil, 1951:152) olarak tarif ederken, bu bütünleştirme, birleştirme işlemi yerine getirir. Ayrıcalıksız, yani yapay ayrımlardan sıyrılarak "doğal" eşitliğine kavuşmuş bireyler topluluğu haline gelen ulus böylelikle içsel türdeşliğine de kavuşmuş olmaktadır (Erözden, 1997:55). Böylece, tek bir bedene ve tek bir istence sahip olan ulus, kraldan boşalan yeri doldurup devletle özdeşleşir. Devlet, bir Ulus - Devlettir ve egemen gücün birliği ulusun içerdiği birlik tarafından temsil edilmektedir.

3. MODERN DEVLETİN MEŞRUIYET TEMELİ

3.1. Kollektivitenin Egemenliği

Modern devlette siyasal iktidarın kaynağı tek bir kişiden kolektiviteye geçer. Bu kolektif unsurun, insan topluluğunun, nasıl tanımlanacağı çeşitli sosyal bilim disiplinlerince tartışılmış, değişik yaklaşımlar çerçevesinde farklı kavramlar olarak (nüfus, ulus, halk, toplum v.s.) açıklanmıştır. Konu bizim açımızdan hukuki nitelik taşıdığından, özellikle sosyolojik ve tarihsel yaklaşım bir yana bırakılarak hukuki yaklaşımı kısaca ele alacağız.

Kollektif unsurun ne olduğu, nasıl tanımlanacağı sorunu, bir başka sorunun, egemenliğin gerek kaynağının, gerekse de kullanımının "kimin" (ulusun mu, halkın mı) elinde bulunduğu, dolayısıyla halk egemenliği anlayışının veya ulus egemenliği anlayışının geçerliliği sorununu çözüme kavuşturur.

Hukuki yaklaşım hem zaman ve mekandan bağımsız hem de soyut bir olgu olarak ele aldığı devleti, genel olarak dört unsurdan oluşan bir yapılanma şeklinde görmektedir. Başka bir deyişle, devletin varlığından söz edebilmek için dört unsurun varlığı gerekir. Bu çerçevede, devletin maddi ya da somut unsurları, ülke ve nüfus (ahali, insan) unsurları olarak; devletin hukuki ve fiili varlığını sağlayan unsurları ya da devletin soyut unsurları da egemenlik (iktidar) ve kişilik unsurları olarak saptırır (Başgil, 1960:125; Kubalı, 1943:179). Bu unsurlar ekseninde devletin, ayrıntılarda değişiklik gösteren, ancak özde bu dört unsurdan üçünü barındırması nedeniyle aynı olan çeşitli tanımlarının yapılması da mümkündür. Bu genelleyici yaklaşımda devlet, tarihsel çağlar içinde değişmeyen, başka bir deyişle tarih dışı bir yapılanma olarak kabul ediliyor gibi görünmektedir (Erözden, 1997:41). Yani, her yaklaşım içinde devlet, tarihsel - toplumsal ilişkilerden bağımsız toplumla ve toplum sorunlarıyla bağlantısı içinde gelişen bir kurum şeklinde değil, değişmesini tamamlamış olacak bir müessese olarak ele alınmaktadır (Coşkun, 1997:54). Nitekim klasik hukuku yaklaşım çerçevesinde, modern devlet öncesi siyasi yapılanmalarında

devlet olarak nitelendirilmesi bu görüşü destekler. Dolayısıyla, klasik hukuki yaklaşımın özel bir olgu olarak modern devleti incelemeye aldığı söylemek mümkün değilmiş gibi görünmektedir. Ancak bu ilk izlenim çok da doğru değildir.

Klasik hukuki yaklaşım çerçevesinde devletin somut (maddi) unsurlarından biri olarak kabul edilen insan unsurunun nasıl bir içerikle ele alındığını görmek konuyu açıklayıcı olacaktır. Konuyu hukuki yaklaşımla inceleyen yazarların büyük bir çoğunluğu devletin insan unsurunu (kollektiviteyi) ulus olarak nitelendirir (Okandan, 1959:682). Buna göre, bir insan topluluğunun devletin insan unsurunu yani ulusu oluşturabilmesi için dil birliği, din birliği, ekonomik yaşam birliği v.b. birliklilik biçimlerine sahip olması gerekmektedir. Bu niteliklere sahip bir insan topluluğu mevcut bulunmadığı sürece objektif olarak devletin oluşması mümkün olmayacaktır. Dolayısıyla bu noktada, ulus niteliğine sahip bir insan topluluğuyla devlet arasında ortadan kaldırılması olanaksız bir bağ kurulmuş olmaktadır (Erözden, 1997:42). Devlet, adeta ulusun hukuki kişilik kazanmış hali olarak tanımlanmaktadır. Kollektif unsurun ulus olarak tanımlanması ulus egemenliğini zorunlu kılarken, halk olarak tanımlanması durumunda halk egemenliğiyle sonuçlanmaktadır.

3.2. Ulus Egemenliği Kuramı

Ulus egemenliği, egemenliğin bir biçimi olarak ilk kez Fransız Devrimi'yle gerçekleşmiştir. 1789 Fransız devrimini müteakip gerek Fransa'nın gerek daha sonraları diğer ülkelerin anayasalarına yerleşen ulus egemenliği ilkesi yönündeki ilk düşünceleri J. J. Rousseau dile getirmiştir. İleride yeri geldikçe, ulus egemenliği ile halk egemenliği kavramlarının kurumsal çerçevedeki farklarına ve içerdikleri kuramsal sorunlara değinileceğinden, dolayısıyla Rousseau'nun kuramına yer yer temas edileceğinden, şimdilik ulus egemenliği anlayışını genel çerçevesiyle açıklamakla yetinelim.

Ulus egemenliği kuramına göre, devletin, ulustan ayrı bir iktidara ve ulustan ayrı bir istence sahip olması mümkün değildir. Ulus ise, kendisini oluşturan gerçek kişilerden ve onların istençlerinden ayrı, kendine özgü bir kişiliğe, istence sahiptir. Ve egemenlik, gerçek kişilerin bir araya gelerek oluşturdukları bu istenç sahibi kollektif kişiye aittir (Okandan, 1959:933). Egemenliğin sahibi, kendisine özgü bir kişiliğe, bir bilinç ve istence sahip bulunan ulustur. Ulusun istenci (genel istenç), onu oluşturan bireylerin istençlerinin toplamı değil, ondan ayrı ve ona üstün bir istençtir. (Rousseau)

Ulus egemenliğinin mantığına göre, ulusun ve onun iradesinin devletten ayrı bir varlığı vardır. Başka bir deyişle, manevi hukuki bir kişilik olan ulus, devlet halinde organize edilmeden önce egemenliği, üstün, genel istenci elinde bulundurmaktadır. Egemenlik, özü itibarıyla yine ulusta kalmakla beraber, gerçekleştirilmek üzere Devlete geçmektedir. Bu, egemenliğin devletçe içselleştirilmesi, ona içkin hale gelmesi demektir. Devletin üstün buyurma erki, genel iradenin tezahüründen, tecellisinden başka bir şey değildir.

Egemen ulusun, istencini dışarıya vurup ifade edebilmesi, yasalar aracılığıyla olanaklı hale gelir. 1789 İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi bunu, "yasa, genel istencin ifadesidir" biçiminde formüle eder. Aydınlanmadan sonraki siyaset felsefesinde yasa yapıp bozma işlemi, yani yasama erki, egemenliğin en açık belirtisidir. Artık, yasa bir yönetim aracından çok, yönetenlerin erkini sınırlayan bir ilke olarak algılanmaktadır. Yasa, halkın eline verilerek, yönetenlerin bağımlılığı, otoritelerinin sınırı belirlenmiş olur. Bu durum, ulus egemenliğinin kuramsal sonucudur. Genel istenç, yasalarda açığa çıkar;

yasa, genel istencin sesidir, onun gerçekleşme aracıdır (Kubalı, 1943:399). Ulus egemen olduğuna göre, yasama erkine sahip olan yine odur. Egemenliğin özü gereği "bir" olmasından, dolayısıyla ulusun istencinin bölünemez bir bütün olarak belirlenmesinden ötürü, yasa genel olanı kendine konu edinir. Özel kişilere, özel durumlara ve özel çıkarlara taalluk ederse, yasa, genel istencin hukuki ifadesi olamaz, dolayısıyla hukuki eşitliği de sağlayamaz.

Ulus veya halk yasayı doğrudan kendisi mi yapacak, yoksa dolaylı bir biçimde, temsilcileri aracılığıyla mı? Pratik nedenler temsili yönetimi zorunlu kılar mı? Temsil, egemenliğin kullanılması hakkının devri anlamına gelir mi? Bu ve benzeri sorulara, halk egemenliği kuramının ne olduğunu kısaca anlattıktan sonra, "Yasalar ve Siyasal Temsil" başlığı altında yanıt arayacağız. Şimdilik şu kadarını belirtelim: Ulus egemenliği kuramına göre, egemenlik devir ve ferağ edilemez. Çünkü, ferdi iradeleri üstün olan genel irade, belirli bir sınıfın veya zümrenin değil, haklarda eşit olan yurttaşların ortak iradesidir. Egemenlik, bu genel iradeye tekabül eder. Genel iradenin devri ve ferağı veya parçalanması, bölünmesi mümkün olmayacağına göre, egemenlik de devredilemez ve ferağ edilemez (Akbay, 1961:334-340). Fakat egemenliğin bu niteliği, onun ulus tarafından bir veya birden fazla organa, istencini dile getirmesi üzere tevdi kılınmasına engel teşkil etmemektedir. Ulus soyut bir varlık olarak kurgulandığından, bu durum, ulus egemenliğinin gerçekleşebilmesi için zorunludur. Ulus bölünmez bir bütün olunca, egemenliğin kullanılması için temsilcilere ihtiyaç vardır. Bu bakımdan, milli egemenlik, sürekli olarak, temsil düşüncesine dayanmaktadır (Teziç, 1999:94).

3.3. Halk Egemenliği Anlayışı

Halk egemenliği kuramının da kökleri Rousseau'da bulunur (Teziç, 1999:92). Halk egemenliği görüşüne göre, egemenlik, ulus denilen ve kendisini teşkil eden fertlerden ayrı bir manevi şahıs olarak mülahaza edilen bu varlığa değil, doğrudan doğruya halkı teşkil eden fertlere ait bulunmaktadır (Okandan, 1959:956). Burada halk, belirli bir toprak parçası (ülke) üzerinde yaşayan somut insanlar topluluğudur. Halkı oluşturan bireyler de, istençleri insanlar arasındaki ilişkilere, toplumsal koşullara ve yaşam biçimlerine göre belirlenen etten ve kemikten yapılmış canlı varlıklardır. Hemen anlaşılacağı üzere, halk somut olarak algılandığından dolayı, genel istenç, onu teşkil eden ve hukuksal olarak eşit olan bireylerin istençlerinin toplamıdır; yoksa bireylerin özel iradelerinden ayrı, onlara üstün değildir.

Halk egemenliği, halkı oluşturan bireylerden her birinin (vatandaşların) egemenlik üzerinde kendi hissesine düşen hakkı olduğunu; dolayısıyla egemenliğin yurttaşların sayısınca bölündüğünü, parçalandığını kabul eder. Yani, her yurttaş egemenliğin belirli bir kısmına, kendi iradesine isabet ettiği miktarda sahip bulunmaktadır. Ferdi iradelerin ayrı ayrı ve bizatihi bir hukuksal değer taşıdıkları gerçeğinden hareket eden bu anlayış tam anlamıyla bireyci bir anlayış olduğuna göre, burada "halk iradesi"nden anlaşılacak hukuksal ve siyasal anlam sadece sembolik bir anlamdır (Kubalı, 1943:394). Halk iradesi, ancak bireysel iradelerin toplamını veya bireysel iradeler arasındaki ilişkinin şu ya da bu biçimde ortaya çıkışını ifade eder, bireylerden bağımsız, sosyolojik gerçekliklerden yalıtılmış soyut bir gerçeklik değildir.

Halk egemenliği kuramının içerdiği bu varsayımlar, ulus egemenliği anlayışından temel farkını ortaya koyarken, bir de bu kavramın olası hukuksal sonuçlarına, siyasal sistem açısından değerine değinmek gerekir. Halk egemenliği ile ulus egemenliği kavramları, özellikle anayasa hukuku bakımından

doğurduğu sonuçları itibarıyla, Fransız devriminden günümüze değin farklı iki siyasal sisteme kaynaklık eden iki farklı kavram olarak değerlendirilmiştir. Ulus egemenliğinin, egemenliği bölünmez soyut bir varlık olan ulusa verip bireye bütünü içinde olması dışında bir hak tanımamasından (Ağaoğulları, 1994:131) dolayı, sınırlı oy hakkına uygun düştüğü kabul edilir. Ulus soyut bir varlık olduğuna göre, ulusal istencin belirmesi için somut halkın bir bütün olarak oy vermesi gerekmez. Ulusal çıkarları en iyi biçimde temsil yeteneğine sahip olanların ulus istencini dile getirmeleri yeterlidir. Gerçekten, Fransa'da ulus egemenliğinin yarattığı genel oyu kabul etmeme olanağından uzun süre yararlanılmıştır. Devrimin ilk anayasası olan 1791 Anayasası, oy hakkını işte bu gerekçeyle kısıtlayabilmiştir. Bu anayasaya göre, seçmen olabilmek için en az üç işgünü değerinde vergi ödemek zorunlu idi (Eroğul, 1995:58).

Ulus egemenliği anlayışıyla ulusal istencin parçalanamayacağı vurgulanıp, bireysel istençler ve çıkarlar ile toplumsal - siyasal gruplaşmalar yadsınır. Bütünsel bir temsil yetkisine sahip olan yönetenlerin bağımsızlığı güvence altına alınır (Ağaoğulları, 1994:131). Bireysel istençlerin yadsınması sonucudur ki, ulus egemenliği sınırlı oy hakkına uygun düşer. Buna karşılık, bilindiği üzere egemenliğin temelini tek tek bireylerin istençlerinde bulduran halk egemenliği, doğrudan demokrasiye ya da en azından genel oy hakkına uygun düşer. Halk egemenliğinin mantıksal sonucu olan doğrudan demokrasi, bilindiği gibi eski Yunan kent - devletlerinde uygulanmıştır. Doğrudan demokrasinin uygulanabilmesi için temel koşul, nüfusun çok küçük olmasıdır. Dolayısıyla, günümüzde doğrudan demokrasiye dayanan devletler söz konusu değildir. Bunun yerine, temsil temeline dayanan temsili demokrasi yönetimi uygulanır. Temsili demokrasiyi işletmek için ulus egemenliği kavramı halk egemenliği kavramından çok daha elverişlidir. Çünkü, halk egemenliği kabul edilseydi, temsilcilerin, kendilerini seçen halk bölümünün istenciyle bağlı olmaları gerekecekti. Başka bir deyişle, yasama meclisi üyeleri, seçmenlerin bağlayıcı vekaleti ile bağlı olacaktı. O zaman temsilci, ulusun vekili (milletvekili) değil, kendisini seçenlerin vekili olacaktı; dolayısıyla da onların sözcüsü olmaktan başka bir şey yapamayacaktı. Bu sözcülük görevini yerine getirmediğinde ise görevden alınması doğal olacaktı. Kısacası, bağlayıcı vekalet (emredici vekalet de denir) ilkesine göre, yönetenlerin otoritesi, her yurttaşın kendi istencine isabet eden kısmını elinde bulundurduğu kabul edilen erkin onlara aktarılmasına bağlıdır.

Fransa'da 23 Haziran 1789 tarihli bildiriyle Kral XVI. Louis tarafından emredici vekalet yasaklanmıştır. Ulus egemenliği anlayışına uygun olarak emredici vekaletin yasaklanması ve temsili vekaletin kabul edilmesinin pratik ve teorik nedenleri vardır. Pratik nedenlerin başında bu uygulamanın yasama işlevinin yerine getirilmesiyle bağdaşmaması gelmektedir. Çünkü, normal bir seçim dönemi için seçilen temsilcilerin karşılaştıkları bütün ülke sorunlarında seçmenlerinden talimat ya da emir almaları mümkün olamamaktadır. Temsilcinin seçildiği bölgeye giderek seçmenlerine danışabilmesi, onlardan görüş alabilmesi güçlükler yaratmaktadır. Teorik nedene gelince ulus bir bütün olduğundan temsil bu bütün adına yapılmalıdır. Yasama meclisi üyelerinin ulusu temsil etmeleri, dolayısıyla, bir bölgenin ya da zümrenin vekili, sözcüsü saymak mümkün değildir. Çünkü milleti temsil eden bir kimseyi aynı zamanda bir bölgenin seçmenlerinin verdiği emir ya da direktiflerle bağlı saymak kuramsal düzeyde çelişki teşkil eder (Sarica, 1969:164).

Bu bağlamda ulus egemenliği bir tür çoğunluk diktatörlüğüyle sonuçlanır. Ne var ki, bu durum saf ulus egemenliği uygulamasının sonucu olmaktadır. Günümüzde ise, özellikle, Avrupa ve ABD'de halk

egemenliği araçları ya da yarı doğrudan demokrasi (bkz. Eroğl, 1995:10)⁴ araçları uygulanarak demokrasinin çoğunluğun mutlak iktidarı biçimindeki algılamasından vazgeçilmiştir. Fakat, bize göre bu durum ülkelerin demokratikleşme derecesiyle ilgilidir. Yoksa, kuramsal gerçeği yansıtmaz. Çoğunluktan çoğulculuğa geçiş olarak tanımlayabileceğimiz bu olgu, pratik nedenlerle ikinci dünya harbinden sonra, hukuk devleti anlayışına koşut olarak belirmiştir; ulus egemenliği kuramının mantıksal sonucu değildir. Günümüzde demokratik gelişme sonucu millet ve halk kavramları arasındaki fark önemini kaybettiğinden, milli egemenlik ile temsili rejim arasındaki mantıksal ilişki de zayıflamıştır. Milli egemenlik prensibini kabul etmiş olan birçok ülkelerde halk oylaması gibi yarı demokrasi araçları kullanılmaya başlanmıştır (Özbudun, 1999:61).

Modern devletin hukuku iktidara getirdiğini söylemiştik. Hukukun iktidara gelişi demek, sadece yönetilenlerin değil, yönetenlerin de hukuka bağlı olması demektir. Bu, klasik demokrasinin ve klasik hukuk devleti anlayışının kaba tarafıdır. Fakat, başlangıçta, yani, 1789 devrimiyle eski polis - devlet anlayışından, devletin hukuka bağlı olduğu hukuk devletine değil, yasa devletine geçilmiştir. Hukuk devleti prensibi ise çok daha sonraları ortaya çıkmış ve yaygınlaşmıştır. Klasik hukuk devleti anlayışının, yasal düzenin belirlediği her objektif yetki ve kurala itaat etme esası, "yeni" devletin en önemli özelliğidir. Maddi içeriğine bakılmaksızın/hesaba katmaksızın/, yalnızca biçimsel yasaya karşı akli bağlılık, egemenliğin sosyolojik unsurundan soyutlanmasını ifade eder. Kısacası, modern devletle, sosyal ve ahlaki meşruiyet düşüncesi yerine, yasaya biçimsel uygunluk anlayışı hakim olmuştur. Meşruiyetin hukuksal bir yönü de vardır; Buna yukarıda değindik. Fakat, modern devlet hukukla yasayı da büyük ölçüde özdeşleştirmiştir. Yani, meşruiyetin hukuksal boyutu da önemini yitirmiştir. Biçimsel düzene bağlılığın, her zaman için hukuka bağlılık sayılması düşüncesi, hukuk devletinde, (modern devlette) yöneten - yönetilen ilişkisini, tümüyle biçimsel bir bağlılık haline getirmiştir. Yöneten - yönetilen ilişkisinin bu şekilde kişisel olmaktan çıkarılması, başka bir deyişle yönetme ile itaat etmenin iradi unsurlarından çözülmesi, şeklen yasa olan her objektif kurala uygunluğun, meşruiyet için temel kriter olarak kabul edilmesiyle sonuçlanmıştır. Örneğin, siyasal iktidarın gerçekleştirmiş olduğu işlem ya da açıklamış olduğu istencin anayasada gösterilen yetkili organ tarafından yasal süre içinde, usulüne göre yapılması, ilan edilmiş olması, söz konusu işlemin (istencin) meşru sayılabilmesi için yeterlidir. Bu nedenle; Modern Devlet'i Anayasal Devlet olarak betimleyenler vardır.

Buna koşut olarak demokratik rejim de bu tür bir biçimselliğe indirgenmiştir. Yasallık, meşruiyet için yeterli sayılırken, ulus egemenliği ile demokrasi özdeşleştirilmiş olmaktadır (Özbudun:2005:83).⁵ Meşruiyeti salt yasallık olarak algılamının sonucudur ki 20. yy'ın ortalarında Nazi Almanya'sı, faşist İtalya'sı gibi ulusçu diktatörlükler ortaya çıkmıştır. Sözü edilen totaliter rejimlerde devlet erkinin ulustan kaynaklandırılmış olması, siyasal erkin ulus adına kullanılması, ulus egemenliği ile siyasal demokrasi arasında doğrudan bir nedensel bağ bulunmadığı gerçeğini ortaya koyar.

⁴ "Ancak günümüzde demokratik gelişme sonucu millet ve halk kavramları arasındaki fark önemini kaybettiğinden, milli egemenlik ile temsili rejim arasındaki mantıksal ilişki de zayıflamıştır. Milli egemenlik prensibini kabul etmiş olan birçok ülkelerde halk oylaması gibi yarı demokrasi araçları kullanılmaya başlanmıştır." Özbudun, Ergun, Türk Anayasa Hukuku, s.61.

⁵ Anayasa Mahkemesi Kararı (1965 – 1989), Demokrasi ile ulus egemenliğinin özleştirilmesine örnek için bkz. Anayasa Mahkemesi Kararı, E 1963/173, K. 1965/40, k.t. 26.9.1965, AMKD ve E. 1989/1, K. 1989/12, k.t. 4.3.1989. AMKD25, Erişim: <http://www.kararlaryeni.anayasa.gov.tr/Karar/Content/8598d304-0d81-4ced-a058-ae0e769aa98d?excludeGereke=False&wordsOnly=False> (30.12.2014)

Ulusal egemenlik kuramına dayanan siyasal sistem, ne denli mutlak, otoriter bir niteliğe sahip olursa olsun yine de bir otokrazi değildir. Çünkü iktidardaki kişi iktidarının ilkesini kendinde değil fakat halkın içinde bulur. Halk (ulus) egemenliğine dayanan bir diktatörün siyasal rejiminin adı diktatörlüktür. Fakat paradoksal bir biçimde bu rejim özü itibariyle demokratiktir: İktidarın kaynağı, ilkesi halktadır; diktatör egemen halkın temsilcisidir ve yasalarıyla halkın istencini ortaya koyar. Kısacası, rejim demokratik meşruluk temeli üzerinde oturtulmuştur. Meşruiyetin kuramsal çerçevesi, özü demokratiktir. Pratikte, antidemokratik uygulamalara da kaynaklık etmiş olabilir; olmaktadır da.

Demokrasi sözcüğünün etimolojik açıklamasının, halkın iktidarı göz önüne alınırsa ulus egemenliği ile demokrasi arasında kuramsal olarak bir bağ olduğu görülür. Fakat pratik düzeyde böyle bir nedensel bağın olamayacağı yukarıdaki örneklerle açıklık kazanır. En demokratik kabul edilen bir temsil sistemi üzerinde kurulu herhangi bir rejimin de, iktidarı halktan alıp temsilcilere vermesinden, dolayısıyla devletin içine yerleştirilmesinden, halkı devletle özdeşleştirerek onun için de eritmesinden dolayı etimolojik anlamında bir demokrasi olamayacağı da bir gerçektir.

4. SONUÇ

Ulus egemenlik, hukuk devleti, kanun devleti ve demokrasi arasındaki temel felsefi tartışmaların izi günümüz toplumsal hayatın pratikleri içerisinde sürüldüğünde siyasal hayatın gediklerinde farklı biçimlerde de olsa karşılaşılacağı yaygın bir gözlemdir. Meşruiyet mekanizmalarının tarihsel deneyimi çerçevesinde birbirinin yerine geçen ve dönüştüren yukarıda sıralanan kavramlar günümüz toplumunda siyasetin her bir kuruma egemen olmasının zeminini de oluşturmaktadır. Siyaset ne zaman bir krizle karşılaşsa kendi savunmasını söz konusu krizi yeniden örgütleyerek yapmaktadır. Bu çabanın her seferinde kılık değiştirerek yeniden ortaya çıkması meşruiyet mekanizmalarının olgusal kullanımından kaynaklanmaktadır. Felsefi, sosyolojik ve tarihsel bir temel dayanaktan yoksun her hukuksal önerme içerisinde şekli unsurların egemen olduğu kavram kargaşaları yaratacaktır. Nitekim hukuk devletini yüceltirken ve egemenliğin kim tarafından tahvil edildiği tartışılırken demokrasinin içeriklerinin boşalmış olması ile demokrasi yüceltilirken egemenliğin varoluşsal tartışmaları siyaset açısından bir ve aynı anlama gelebilmektedir. Bu makalenin mütevazi amacı siyasal alanda yaşanan her çatışmada pragmatik bir yöntemle özellikle devletin meşruiyet arayışlarında birbirleriyle öncelik sonralık ilişkisine sokulabilen söz konusu kavramların felsefi ayrımları üzerinden aralarındaki ilişkiyi netleştirmektir. Bu netliğin sağlayabileceği en önemli unsur ise hukuk devleti, demokrasi gibi kavramların kendi amaçlarını yeniden sorgulayabilme ve ortak insanlık deneyimlerini yeniden değerlendirebilme imkanı sağlamasıdır.

5. KAYNAKÇA

- Abadan, Yavuz (1952), Amme Hukuku ve Devlet Nazariyeleri, A.Ü. SBF. Yayınları, Ankara.
- Ağaoğulları, M. Ali (1994), Demokratik Mitoslar: Halk - Ulus Egemenliği ve Siyasal Temsil, A.Ü. SBF Dergisi, C.XLVI, 1-2 Ocak-Haziran, Ankara.
- Ağaoğulları, M. Ali (1986), Halk ya da Ulus Egemenliği Üzerine Birkaç Düşünce, A.Ü. SBF Dergisi, C.XLI, s.1-4, Ankara.

- Ağaoğulları, M. ALİ, Köker, Levent, Akal, C. BALİ (1994), Kral Devlet ya da Ölümlü Tanrı, İmge Yayınları, Ankara.
- Ağaoğulları, M. Ali, Köker, Levent, Akal, C. Bali (1994), Tanrı Devletinden Kral Devlete, İmge Yayınları, Ankara.
- Akal, C. Bali (1995), Sivil Toplumun Tanrısı, Engin Yayınları, İstanbul.
- Akal, C. Bali (1991), Yasa ve Kılıç, Afa Yayınları, , İstanbul.
- Göze, Ayferi (1983), Siyasi Düşünceler Tarihi, Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- Akbay, Muvaffak (1961), Umumi Amme Hukuku Dersleri, , A. Ü. Hukuk Fak. Yayınları, Ankara.
- Akın, İlhan (1974), Kamu Hukuku, İ.Ü. Yayınları, İstanbul.
- Başgil, Ali Fuat (1960), Esas Teşkilat Hukuku, Bahamat Yayınları, İstanbul.
- Coşkun, İsmail (1997), Modern Devletin Doğuşu, Der Yayınları, İstanbul.
- Daver, Bülent (1985), Ulusal Egemenlik Kavramına Genel Bir Bakış, "Birinci Milli Egemenlik Sempozyumu", TBMM Basımevi, 24-25 Nisan Ankara.
- Eroğul, Cem (1995), Anatüzye Giriş, , İmaj Yayınları, Ankara.
- Eroğul, Cem (1990), Devlet Nedir?, İmge Yayınları, Ankara.
- Eroğul, Cem (1991), Devlet Yönetimine Katılma Hakkı, İmge Yayınları, Ankara.
- Erözden Ozan (1997), Ulus – Devlet, , Dost Yayınları, Ankara.
- Kubalı, Hüseyin Nail (1943), Esas Teşkilat Hukuku Dersleri İ. Ü. Hukuk Fak. Yayınları, İstanbul.
- Sarıca, Murat (1969), Fransa'da ve İngiltere'de Emredici Vekaletten Yeni Temsil Anlayışına Geçiş, İ.Ü. Hukuk Fak. Yayınları, İstanbul.
- Okandan, G. Recai (1959), Umumi Amme Hukuku Dersleri, İ.Ü. Hukuk Fak. Yayınları, İstanbul.
- Özbudun, Ergun (1999), Türk Anayasa Hukuku, , Yetkin Yayınları, Ankara.
- Sieyes, Emmanuel, "Ayrıcalıklar Üzerine Deneme" (çev. Derbil, Süheyp /1951), A. Ü. Hukuk Fak. Dergisi, Cilt VIII, Sayı 1-2, Ankara.
- Teziç, Erdoğan (1999), Anayasa Hukuku, Beta Yayınları, İstanbul.